

הרב איתן שנדורפי

ר"מ בישיבת מרכז הרב

לעילוי נשמת

אמו"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל

שחינכני לאהבת התורה

מלחמות ישראל בכנעני מלך ערד

מלחמות ישראל בכנעני מלך ערד מתוארות בפרשה קטנה בת שלושה פסוקים בלבד. מאמר זה ידון במספר שאלות שנשאלו על הפרשה ובתשובות שנאמרו עליהן. שבתוכן ניתן ללמוד לקחים חשובים לדורות על השגחת ד' על עם ישראל ועל כח התפילה של עם ישראל.

ראשי פרקים

- א. מהי "דרך האתרים" ומדוע נלחם הכנעני בישראל?
- ב. מדוע נענש עם ישראל במלחמה זו ובשבי?
- ג. מדוע שינה עמלק את לשונו ולא את לבושו?
- ד. מדוע כתוב "וַיֵּשֶׁב מִמֶּנּוּ שְׁבִי"?
- ה. מדוע לא כתוב "ויתן את הכנעני בידם"?

סיכום

סיום

בספר במדבר פרק כ"א פסוקים א-ג נאמר: "וישמע הכנעני מלך ערד ישב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים, וילחם בישראל וישב ממנו שבי. וידר ישראל נדר לד' ויאמר: אם נתן תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם. וישמע ד' בקול ישראל, ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם, ויקרא שם המקום חרמה".

יש לשאול על פרשה זו מספר שאלות:

1. מפסוק א' עולה שבגלל שהכנעני שמע שבא ישראל דרך האתרים לכן נלחם בישראל. אך התורה לא הזכירה לפני כן את דרך האתרים. אם כן מהי דרך זו ומדוע ביאת ישראל בדרך זו גרמה לכנעני להילחם בישראל?
2. מדוע נענש עם ישראל במלחמה זו ובשבי? והרי לא נזכר שעם ישראל חטא בסמוך למלחמה זו?
עוד יש לשאול שתי שאלות לשוניות:

1. מדוע האריכה התורה וכתבה "וישב ממנו שבי"? מספיק היה לכתוב "וישב ממנו"?
2. מדוע כתוב "וישמע ד' בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם" ולא כתוב "ויתן את הכנעני בידם", או "ויתן בידם את הכנעני", כשם שכתוב בבקשת עם ישראל "אם נתן תתן את העם הזה בידי"?
חכמינו ז"ל ורבותינו הראשונים עמדו על כל השאלות וענו עליהן, ורש"י כבר ענה על שלש השאלות הראשונות. במאמר זה נצעד בעקבות רש"י, מלבד בנקודה האחרונה.

א. מהי "דרך האתרים" ומדוע נלחם הכנעני בישראל?

- כתב רש"י: "וישמע הכנעני - שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד, כדאיתא בראש השנה (ג' ע"א), ועמלק מעולם רצועת מרדות לישראל, מזומן בכל עת לפורענות".
- "ישב הנגב - זה עמלק, שנאמר: 'עמלק ישב בארץ הנגב' (ולעיל יג, כט). ושינה את לשונו לדבר בלשון כנען, כדי שיהיו ישראל מתפללים להקב"ה לתת את הכנענים בידם והם אינם כנענים. ראו ישראל לבושיהם כלבושי עמלקים ולשונם כלשון כנען, אמרו: נתפלל סתם, שנאמר: 'אם נתן תתן את העם הזה בידי' (ב)".
- "דרך האתרים - דרך הנגב שהלכו בו המרגלים, שנאמר: 'זיעלו בנגב' (ולעיל יג, כב). דבר אחר: דרך התייר הגדול הנוסע לפניהם, שנאמר: 'דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה' (ולעיל י, לג)".
- אם כן לפי רש"י לא מדובר כאן בכנעני, אלא בעמלק, אך בגלל שהוא שינה את לשונו לדבר בלשון כנען על מנת להטעות את ישראל, ואכן הצליח להטעות את ישראל והם חשבו שהוא כנעני, לכן נקרא "כנעני"¹.
- לפי הפירוש הראשון "דרך האתרים" פירושה דרך המרגלים, וכוונתו שהמלה "אתרים" משמעותה "התרים" והא' מיותרת² וכיון שהמרגלים הלכו בנגב, ששם ישב עמלק, וכעת ישראל באו לשם, לכן נלחם בסם.

1. עיין כעין זה באברבנאל במדבר כה, א וברד"ק יהושע ב, ז ושמואל א כח, כה בשם רב שמואל בן חפני ובתוס' במסכת ראש השנה דף יח ע"ב ד"ה "זה תשעה בתמוז" בשם הירושלמי וברבנו פרץ לפסחים דף נ ע"א ד"ה "ושמו אחד" ובסוף המאמר.
2. רשב"ם, ראב"ע, רא"ם וכן כתב רש"י עצמו בישעיהו נט, י.

לפי הפירוש השני "דרך האתרים" פירושה דרך הארון, שעליו נאמר: "וארון ברית ד' נסע לפניו דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה" (לעיל י, לג). גם לפי פירוש זה הא' מיותרת, אבל כתב ה"משכיל לדוד" שלפי פירוש זה אפשר שהא' המיותרת רומזת לתייר האחד ומיוחד, הוא ארון הברית. אך קשה מדוע כתוב בלשון רבים. כמו כן לא מובן מה גרם לעמלק להילחם בישראל.

אכן שאל הרא"ם: "ולא הבינותי טעמו, כי מה טעם לומר וישמע הכנעני כי בא ישראל אחרי הארון וילחם? וכי בעבור שבא ישראל אחרי הארון, בא להילחם עימהם? והלא כל ארבעים שנה שהיו במדבר, ישראל אחרי הארון היו הולכים! אבל לפי הפירוש הראשון שפירשו 'דרך האתרים' דרך המרגלים אתי שפיר, שבעבור שהיה עמלק יושב בארץ הנגב ושמע שישראל עוברים דרך שם בא להילחם עימהם".

תירץ הרא"ם: "ושמא יש לומר דהכי קאמר: כששמע הכנעני שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד ואינו נוסע ישראל עכשיו **אלא אחרי הארון בלבד**, שלא נשאר להם מכל אותם שהיו נוסעים עימהם אלא הארון, בא להילחם עימהם. אבל קודם לכן, שהיו נוסעים עימהם כל אותן ענני הכבוד שהיו מסבבין אותם מלמעלה ומלמטה ומארבע רוחות העולם, ואחד שהיה הולך לפניו ליישר אורחותם להשפיל הגבעות ולהגביה העמקים, חוץ מן הארון שהיה הולך לפניו ליישר אורחותם לתור להם מנוחה שיחנו שם, לא היה יכול להילחם עימהם".

יש להוסיף שזהו שכתב רש"י בתחילת דבריו: "וישמע הכנעני - שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד", דהיינו שנשאר רק הארון.

לכאורה דברי רש"י אלה מתאימים רק לפירוש השני של "דרך האתרים". אך נראה שאפשר לפרש את תחילת דברי רש"י גם לפי הפירוש הראשון ברש"י, ש"דרך האתרים" פירושה דרך המרגלים, והכוונה היא שאף על פי שבני ישראל הלכו לקראת מקומו של עמלק, מכל מקום עמלק היה חושש להילחם בהם אם היו העננים נוסעים עימהם, וכיון ששמע עמלק שהעננים הסתלקו העז להילחם בישראל.

ב. מדוע נענש עם ישראל במלחמה זו ובשבי?

רש"י כתב שעמלק משמש כרצועת מרדות לישראל ומשמע שביאת עמלק למלחמה על ישראל היתה עונש לישראל. אך רש"י לא ביאר מדוע הגיע לישראל להיענש. אכן שאל רבינו עובדיה מברטנורא: "קשה מעט: מה הוא זה שאמר רש"י 'ומזומן בכל עת לפורענות', שנראה שלקו ישראל מפני חטאם עכשיו? ולא מצינו עתה שחטאו כלל, ואדרבה פירש רש"י לעיל (וכ, א): 'העדה - עדה השלמה, שכבר מתו מתי מדבר ואלו פרשו לחיים', וצריך עיון".

1. הסבר "צרור המור"

גם בספר "צרור המור"³ שאל: "והנה יש לראות: מה טעם לזאת המלחמה? ורבותינו ז"ל (ראש השנה ג ע"א) תירצו לפי שנסתלקו ענני הכבוד ונשארו מגולים. ועם כל זה מה טעם נתנם ד' בידם לשבות מהם אפילו שפחה אחת אחר שישראל לא חטאו בכאן? וכי נראה שצריך להיות, ובנדפס "וכן" ואינו מובן) בשביל שמת אהרן היה ראוי שיפלו ביד הכנעני?! והלא זכותו היה ראוי להגן עליהם!"

ותירץ: "נראה כי בכאן חטאו ישראל בשביל שלא גמלו חסד לאהרן כראוי. ובזה נתרץ מה שאמר 'ויעלו אל הר ההר לעיני כל העדה' (וכ, כז), כי מה צריך לומר זה? ועוד: מה זה זה שאמר 'ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן' (וכ, כט)? כי ידוע הוא כי לפי שגוע בכו אותו! אבל נראה שנתעצלו בהספדו. וכן בכאן אמר שעלה לעיני כל העדה למות בהר והם שתקו ולא אמרו דבר. וראוי היה להם לאחוז בו ביד חזקה, אחר שעשה להם כמה טובות, ולומר: 'לא יעלה אל ההר למות, כי קדוש ד' ועצר המגפה, ומי שעייב מלאך המות בשביל אחרים - יעכבנו בעבור עצמו'. והם לא עשו דבר, והחרישו אף על פי שראו בעיניהם שעלה למות, וזה אכזריות גדולה בהם. ולמעט (כלומר ולכל הפחות) בעוד שהיו בהר היה להם להספידו ולבכות עליו בקול מר מגיע השמימה. ולא עשו דבר. אבל אחר זמן הקיצו משנתם וכתוב 'ויראו כל העדה כי גוע אהרן ויבכו את אהרן' (שם). והלא על כל אדם חייב בשעת יציאת נשמה לבכות ולקרוע. ועוד שלא בכו אותו אלא 'בית יעקב' - הנשים וכלל העם⁴. ולכן סמך מיד: 'וישמע הכנעני' לומר: 'אין אתם מרגישים - אני מגרה בכם את הדוב'. 'וילחם בישראל' בענין שיבכו ויצטערו וירגישו בחסרון הצדיק. ולזה רמזו ז"ל באומרים: 'שם מת אהרן - וכי במוסרה מת? וכו' אלא שחזרו לאחוריהם שמונה מסעות ובכו והתאבלו כאילו אותו יום מת אהרן⁵, לפי שהרגישו שבשבילו באה להם הצרה הזאת."

3. לרבי אברהם סבע מגולי ספרד, יצא לאור בכמה מהדורות, ולאחרונה בהוצאת "היכל הספר" בני ברק תש"ן.
4. לכאורה נראה שצריך לגרוס במקום "וכלל העם": "ולא כלל העם", אבל גם במהדורה החדשה כתוב "וכלל העם", וגם לא העירו על כך. ואם גירסא זו נכונה נראה שכוונתו היא שרק כלל העם המכונה "יעקב" בכה, ולא חשובי העם המכונים "ישראל".
5. א. עיין רש"י במדבר כא, ד וכו, יג ודברים י, ב ומקורו בירושלמי יומא פ"א ה"א וסוטה פ"א ה"י ובתרגום המיוחס ליונתן דברים י, ו. [ועיין גם בתנחומא קתת יח ובמדבר רבה יט, כ ובסדר עולם רבה פ"ט ובפרקי דרבי אליעזר פ"ז ובמכילתא בשלח ד, א, אבל בכל המקורות הללו לא כתוב שבכו והתאבלו כאילו אותו יום מת אהרן].
- ב. לגבי המכילתא עיין בפירוש "סדר זמנים" על הסדר עולם רבה פ"ט אות ה (לרב יאיר ווינשטאק, הוצאת "מישור" בני ברק תש"ן).
- ג. לגבי שמונה מסעות או שבע מסעות עיין ברא"ם וב"נחלת יעקב" במדבר כא, ד,

קושיות על הסברו

בספר "הואיל משה - באר התורה"⁶ הביא את דברי "צרור המור" וכתב עליו: "וקשה לי על דבריו:

1. במה שכתב: 'מה זה שאמר ויראו כל העדה כי גוע אהרן' - אינו קושיא כלל, כי הכתוב אומר לנו כי משראו שגוע אז בכו, אבל קודם לכן לא האמינו, כמדורש רז"ל (תנחומא כאן אות יח, מובא ברש"י על הפסוק).

2. ולכן גם לא החזיקו בו בעלותו ההר, כי לא האמינו במיתתו.

3. גם מה שהקשה שלא בכו אותו אלא בית יעקב - זה אינו, שהרי כתיב: 'ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל' (וכ, כט), יותר ממה שבכו את משה!"

גם בספר "צדה לדרך"⁷ הביא את דברי "צרור המור" ואת קושיות "באר התורה" ולא תירץ אותן.

גם המהדיר לספר "צרור המור השלם"⁸ העיר: "נפלאו ממני דברי רבנו, דבקרא כתיב: 'כל בית ישראל' ופירש רש"י: האנשים והנשים, לפי שהיה אהרן רודף שלום ומטיל אהבה בין בעלי מריבה ובין איש לאשתו!"

תירוץ שיטת "צרור המור"

המהדיר לספר "צרור המור השלם" סיים: "ועיין ספורנו לדברים י, ו-ז ודחוק".

בספורנו שם כתוב: "ובני ישראל נסעו - אף על פי שראו שתפילת הצדיק מגינה על דורו ושראו להתאונן על מיתתו, הנה קצתם או רובם שהיו רועים במדבר נסעו למוסרה למצוא מים ומרעה לצאן, ובעודם שם מת אהרן ויקבר... ויכהן אלעזר ולא באו להתאונן על המיתה ולא להתאבל על הקבורה".

יש להוסיף שאף על פי שהוכחות "צרור המור" מהפסוקים קשות, מכל מקום עיקר דבריו - שבני ישראל התעצלו בהספדו של אהרן - מפורש בירושלמי (יומא פ"א

וב"שפתי חכמים" וב"באר בשדה" במדבר כו, יג, וב"גור אריה" וב"הואיל משה - באר היטב" וב"נחלת יעקב" וב"באר בשדה" וב"כלי יקר" דברים י, ו, וב"יפה מראה" לירושלמי יומא פ"א ה"א ד"ה 'ונסעו לאחוריהן', ובפירוש מהרז"ו על במדבר רבה יט, כ ד"ה "שבע מסעות", ובהגהות היעב"ץ על הסדר עולם רבה אות ג, ובפירוש "מאיר עין" על המכילתא בשלח ד, א אות ח.

6. רבי משה מת, תלמיד המהרש"ל, נדפס בפראג שע"ב ולאחרונה במקראות גדולות "המאורות הגדולים - י"א מפרשי רש"י".

7. רבי יששכר בער איילנבורג, תלמיד ה"לבוש" וה"סמ"ע", מחבר הספר "באר שבע" על הש"ס, נדפס בשפ"ב ולאחרונה במקראות גדולות "המאורות הגדולים - י"א מפרשי רש"י".

8. הרב בצלאל ויכלדר, הוצאת "היכל הספר" בני ברק תש"ן.

ה"א וסוטה פ"א ה"ו): "...אמרו: מי גרם לנו לדמים הללו? אמרו: **על שלא עשינו חסד עם אותו הצדיק...**" וכך נאמר גם בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (דברים י, ו): "...אמרו דין לדין: מאן גרם לנא קטולא הדא? אלא על **דאתרשלנא במספדא דאהרן חסידא**". מפורש אפוא בדברי חז"ל שבני ישראל התעצלו בהספדו של אהרן!

אבל קשה: הרי הכתוב אומר: "ויבכו את אהרן שלשים יום **כל בית ישראל!**"

תירץ ה"יפה מראה" על הירושלמי ביומא שני תירוצים: 1. "כדהוה להו למעבד לא עבדי" דהיינו שלגודל מדרגתו של אהרן ולגודל הטובה שקיבלו ממנו בני ישראל, בכי זה לא הספיק. 2. "בכי לחוד והספד לחוד, דבכי היינו על צערן, והספד היינו סיפור שבחי המת"⁹.

לפי "צרור המור" ניתן להסביר הסבר אחר: פסוק זה מתאר את השלב השני - כאשר חזרו ובכו על אהרן פעם שניה! ואף על פי שפסוק זה כתוב לפני מלחמת הכנעני מלך ערד, הוא מתאר את שקרה אחר כך, אלא שבגלל שהפרשה הקודמת עסקה במות אהרן היא סיפרה גם על כך שבני ישראל בכו אותו שלושים יום, אף על פי שבין שני המאורעות הללו התרחשו דברים נוספים¹⁰. עוד אפשר לומר שהדבר נעשה כדי להסתיר את גנותם של ישראל שלא הספידוהו כראוי¹¹.

2. הסבר ה"ידי משה"

כתב ה"ידי משה" על המדרש רבה (יט, כ): "כיון ששמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד מיד נתגרה בהם - קשה: והלא מסיים המדרש ש'מעולם עמלק רצועת מרדות לישראל'. פירוש: בכל מקום שחוטאים עמלק בא להילחם עליהם. וקשה מה ראה עמלק לבוא כאן, שלא חטאו כלום? לזה אמר: 'כיון ששמע שמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד' וכו', לפי דאיתא ביבמות (עא, ע"ב ועב, ע"א) כי לא מלו העם היוצאים ממצרים מאי טעמא? משום דלא נשבה להם רוח צפונית. ומאי טעמא לא נשבה? כי היכי דלא ליבדר להו (שלא יתפזרו) ענני הכבוד. ואם כן כשראה עמלק שנסתלקו ענני הכבוד ומכל מקום לא מלו עצמם חשב בדעתו שיהיה להם זה לעוון גדול, על כן בא עמלק. אבל באמת טעה שר של עמלק בזה, כדמסיק בגמרא: 'איבעית אימא

9. עיין גם בפירוש "אגדת אליהו" לירושלמי ביומא שם, לרב אליהו הכהן בעל "שבט מוסר" ו"מדרש תלפיות", איזמיר תקט"ו.

10. עיין בפרקי דרבי אליעזר פי"ז ובביאור הרד"ל שם אות י ועיין כעין זה ברש"י שמות טז, לג ורמב"ן בראשית יא, לב ובמדבר כא, א.

11. יסוד זה מופיע ברש"י בראשית יא, לב במדבר ט, א דברים א, א וב"גור אריה" שם ד"ה "ומנה" וד"ה "בערבה" וברמב"ן בראשית מב, כא ודברים ט, כא ובפירוש הטור הארוך דברים א, יח וברש"י שופטים יח, ל וברד"ק שם יז, ז ובתנא דבי אליהו רבה פי"א וב"באר שבע" וב"חק נתן" בתחילת מסכת הוריות.

משום חולשא דאורחא' (וכלומר חולשת הדרך), ואם כן אף שנסתלק הענן אינם חוטאים במה שלא מלוי".

יש להעיר שלפי ה"ידי משה" עולה שעמלק בא לא משיקולים פנימיים שלו, אלא מתוך שיקולים של חטאי עם ישראל, והדבר אינו מתישב עם הנאמר למעלה שעמלק בא להילחם בישראל בגלל שישראל באו לכיוון ארצו.

אמנם בילקוט שמעוני (רמז תשסד) משמע כדבר ה"ידי משה", שכך נאמר שם: "אמר עשו לעמלק: 'כמה יגעתי להרוג את יעקב ולא ניתן בידי, תן דעתך לגבות נקמתי'. אמר לו: 'היאך אני יכול להזדווג לו?' אמר לו: 'המסורת הזו היא בידך - כשתראה שנתקלו בדבר הוי קופץ עליהם'. לפיכך אתה מוצא אותו בא על ישראל".

אבל יש להעיר שלפי דבריו עולה שבני ישראל לא חטאו והדבר קצת קשה, שכן אם לא חטאו מדוע נענשו במלחמה ובשבי?

3. הסבר "אור החיים" הקדוש

"אור החיים" הקדוש כתב: "וילחם בישראל - טעם אומרו 'בישראל' ולא אמר 'עם ישראל', וכמו שאמר בפרשת בשלח: 'ויבא עמלק וילחם עם ישראל' (שמות יז, ח), נתכוון לומר כי הם היו סיבה למלחמה זו לצד חטאם. גם מה שאמר בסמוך 'וישב ממנו שבי' פירוש ממנו היה הסובב לשבות שביו. והחטא היה שהם היו סיבה להעדר הצדיק מחמת מי מריבה, דכתיב: 'ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם' (ותהלים קו, לב), ולא למשה בלבד, אלא גם לאהרן, כמובן מהענין, אלא שמזכיר משה שהוא העיקר".

יש לשאול על דבריו שהרי גם במלחמת עמלק הראשונה בא עמלק על ישראל בגלל חטאם, כמו שכתב שם רש"י על פי חז"ל, ומדוע שם כתוב "וילחם עם ישראל"? ואולי כוונתו ששם הדבר מפורש יותר ולכן לא היה צריך לרמוז אותו, מה שאין כן כאן הדבר פחות מובן, ולכן רמזה אותו התורה באומרה: "וילחם בישראל".

4. הסבר "לפשוטו של רש"י"

בספר "לפשוטו של רש"י"¹² כתב: "חטאם כאן כפי שמובא בתנחומא (אות יז) שרצו לסקול את משה ברדתו מן ההר ללא אהרן". יש להעיר על הסברו שאף על פי שבתנחומא כתוב כך ואכן אפשר להסביר שזהו החטא, מכל מקום קשה להסביר כך ברש"י, שכן רש"י בהביאו את התנחומא (בפסוק כט) לא הביא פרט זה שרצו לסקול את משה, ואם כן קשה לומר שרש"י כאן כתב דבר המסתמך על דבר שהוא עצמו השמיט בסמוך.

12. לרב שמואל גלברד, פתח תקוה תשמ"ה.

5. הסבר נוסף

נראה לומר על פי מה שכתב רש"י לעיל (כ, כג): "על גבול ארץ אדום - מגיד שמפני שנתחברו כאן לעשו הרשע נפרצו מעשיהם וחסרו הצדיק הזה. וכן הנביא אומר ליהושפט: 'בהתחברך עם אחזיהו פרץ ד' את מעשיך' (דהי"ב כ, לז)". אם כן נראה לומר גם כאן שזה היה חטאם - שהתחברו עם עשו הרשע.

אמנם יש להבין: וכי אהרן מת בגלל שנתחברו לעשו? והרי מפורש שאהרן מת בגלל מי מריבה (כ, כד)! עוד יש לשאול: וכי ישראל התחברו עם אדום? והרי לא ביקשו אלא לעבור בתחומו!

על השאלה הראשונה כתב המהרז"ו (במדבר רבה יט, טז): "...ולא לומר שעל כן מת אהרן, שהרי מפורש בתורה טעם מיתתו - על חטא מי מריבה, אלא הכוונה למה דווקא כאן ולא אצל הירדן בסוף ביאתם לארץ". כעין זה כתב גם "אור החיים" הקדוש (כ, כג): "והגם שכבר נגזרה גזירה זו עליו - אפשר שהיה חי עוד ימים".

על השאלה השנייה כתב בספר "באר בשדה"¹³: "יש לומר דכיון שלא נתן מלך אדום לישראל עבור בגבולו, היה להם להתרחק מגבולם, והם היו הולכים קרוב לארצם לקנות מהם אוכל ושאר דברים"¹⁴, והיו נושאים ונותנים עימם כאנשים אחים, ועל זה נענשו וחסרו את הצדיק והוא מדה כנגד מדה, שהם היו יוצאים מתחת ענני הכבוד שהיו בזכות אהרן כדי להתחבר עם אדום לשאת ולתת עמו, דאי אפשר לזרע עשו לבוא אצל ישראל תחת העננים, אלא ישראל היו יוצאים ומתחברים עימם, ולזה חסרו את הצדיק ונסתלקו העננים".

ג. מדוע שינה עמלק את לשונו ולא את לבושו?

רש"י כתב: "ושינה את לשונו לדבר בלשון כנען, כדי שיהיו ישראל מתפללים להקב"ה לתת את הכנענים בידם והם אינם כנענים. ראו ישראל **לבושיהם כלבושי עמלקים ולשונם כלשון כנען**..." נשאלת השאלה: מדוע שינה עמלק את לשונו לדבר בלשון כנען, ולא שינה גם את לבושו לבגדי כנען? והרי קל יותר לשנות את הבגדים מאשר לשנות את הלשון! ועוד שהבגדים נראים מרחוק, ואילו הלשון אינה נשמעת למרחוק, וכיון שעמלק רצה להטעות את ישראל ולגרום לו לחשוב שהוא כנעני, מדוע לא שינה גם את לבושו בנוסף לשנוי לשונו?

13. לרב מאיר בנימין מנחם דאנון, נדפס בירושלים תר"ו ולאחרונה במקראות גדולות "המאורות הגדולים - י"א מפרשי רש"י".

14. עיין רש"י דברים ב, כט.

1. הסבר ה"משכיל לדוד"

כתב בספר "משכיל לדוד" על רש"י¹⁵: "רשעים הללו תיפח רוחם, כי אינם יודעים לעשות רע, דכי היכי ששינו לשונם אמאי לא שינו את לבושיהם נמי, דקיל טפי לשנות המלבוש מלשנות הלשון. ובזה היו מרמים בודאי את ישראל, שהיו סבורים בפשיטות שהם כנענים והיו מתפללים על כנענים, והם אינם אלא עמלקים. ואפשר שלא יכלו לשנות את לבושיהם דהוה להו איזה כישוף בלבושיהם. ודחוק".

ה"משכיל לדוד" גם הקשה על רש"י: "אך קשיא לי מנא ליה לרש"י ז"ל הך מילתא, דבמדרש לא אמרו כן, וזה לשונם בילקוט (כאן רמז תשסד): 'אמר רבי יהודה בר שלום: לבוש כנעני לבש ולמד שיחת כנענים. אמרו (וישראל): רבונו של עולם, אין אנו יודעין מי הן. מכל מקום עשה בהן מידת הדין, שנאמר: אם נתן נתן את העם הזה בידו! הרי בהדיא להיפך מדברי רבינו ז"ל! ולא ידענא אמאי לא העירו המפרשים ז"ל וצריך ישוב".

יש להעיר שהחזקוני כבר העיר על דברי רש"י: "פירש רש"י: 'ראו ישראל לבושיהם כלבושי עמלקים'. לא נקט ליה אליבא דרבי אליעזר הקליר דאמר (ביוצר) לפרשת זכור: 'כסות ולשון שינה היות כמלך ערד'. אמנם יתכן וכוונת ה"משכיל לדוד" היא שלא העירו על כך שרש"י לא פירש כמו המדרש, וגם שדבריו קשים מסברא.

2. הסבר ה"באר בשדה"

בספר "באר בשדה" כתב: "ואם תאמר אם כן למה לא שינו גם לבושיהן? ואז בודאי היו חושבים אותם כנענים! ויש לומר דחשו אם יהיו שיחתן ולבושיהן כנענים אז גם שיתפללו על כנענים - התפילה נשמעת, דשפיר נקראים כנענים, כדאשכחן דקרי קרא ליתרא 'ישמעאלי' (דברי הימים א ב, יז), משום דחגר חרב כישמעאלי, כדאיתא ביבמות (עז ע"א). לפי ה"באר בשדה" לא רצה עמלק לשנות גם את לבושו ללבוש כנעני, בגלל שאז היתה תפילת ישראל על הכנעני מתקבלת. אבל עדיין יש לשאול שעמלק יכול היה לשנות רק את בגדיו לבגדי כנענים, בלא לשנות את לשונו! אמנם מסוף דבריו של ה"באר בשדה" משמע שגם אם היה עמלק משנה רק את לבושו, בלא לשנות את לשונו, גם כן היתה תפילת ישראל על הכנעני מתקבלת¹⁶.

15. לרב דוד פארדו, מחבר ה"חסדי דוד" על התוספתא, ה"ספרי דבי רב" על הספרי, "שושנים לדוד" על המשניות ועוד ספרים רבים, נדפס בוויניציאה תקכ"א ולאחרונה במקראות גדולות "המאורות הגדולים - י"א מפרשי רש"י".

16. עיין גם ב"מענינה של תורה" על הפסוק, שכתב כעין זה בשם הרה"ק מהר"י מוורקא זצ"ל. ועיין עוד ב"באר בשדה" שם שכתב: "אף על גב דבילקוט איתא בזה הלשון: 'אנו באים עליהם סבורים בני כנענים הם והם מתפללים על הכנענים וכו', כיון שבאו ראו צורת פניהם משל עמלק, ולבושיהן ושיחתן של כנענים, אמרו (וישראל): רבונו של עולם, אין

יש להעיר שברש"י דפוס ראשון אכן שונה הגירסא מהרש"י שלפנינו ושם כתוב: "וכשבאו ישראל וראו שכסותם ולשונם ככנענים והם אינם דומים לכנענים...". לפי זה לא קשה קושית ה"משכיל לדוד" וה"באר בשדה" וכן מיושבת כמובן ההערה מהמדרש ומהפיוט¹⁷, אבל לפני החזקוני היתה הגירסא ברש"י כמו שהיא לפנינו.

כך או כך למדנו שעמלק ידע שעם ישראל מנצח בזכות תפילתו¹⁸ וכדי לנצח את ישראל צריך לשבש את תפילתו ולכן נקט בהטעיה שתשבש את תפילת עם ישראל, ואכן נראה שביום הראשון תפילת עם ישראל לא התקבלה בגלל שלא היתה מדויקת¹⁹.

ד. מדוע כתוב "וישב ממנו שבי"?

בהמשך הפסוק כתב רש"י: "וישב ממנו שבי - אינו אלא שפחה אחת". כתב על כך הרמב"ן: "נתעוררו החכמים בזה מפני דעתם שלא היו ישראל מנוצחים כלל מאויב, זולתי בעת קלקלתם, כגון במלחמת עמלק הראשונה, מפני שאמרו: 'היש ד' בקרבנו' (שמות יז, ז), ובשניה מפני חטאם במרגלים שהזהירם משה ממנו, אבל בכל מלחמת מצוה לא נפקד מהם איש כל ימי משה, ולפיכך פירשו הכתוב הזה 'וישב ממנו שבי' - שהיה בידו, והיא השפחה הזו ששבו אותה ישראל מהם, כלשון 'בכור השבי' (שמות יב, כט), שהוא בכור השפחה (שם יא, ה), כי לא אמר 'וישב ממנו אנשים', או 'נשים וטף'". מדברי הרמב"ן נראה שבני ישראל לא חטאו כאן ולכן לא נענשו, אלא ששבו מהם שפחה אחת שבני ישראל שבו קודם לכן. אבל דבריו קשים שכן רש"י כתב קודם: "עמלק מעולם רצועת מרדות לישראל, מזומן בכל עת לפורענות", משמע שחטאו!

אנו יודעין מי הם וכו', עיין שם, סבירא ליה לרבינו (רש"י) דאין להכיר צורת הפנים של אומה אלא על ידי לבושיהן, דהקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין צורת זה דומה לזה, ואיך יתכן להכיר אומה שלמה בצורת פניהם אם לא על ידי המלבוש הנוהג לכל אומה ואומה, ולבושיהן קאי לפניו והכי קאמר: צורת פניהם ולבושם משל עמלק. ובהכרח לומר כן, דאם לא כן, אם היה לבושיהן ושיחתן של כנענים מי הביאם לבית הספק, דהא אמרן דאין להכיר אומה מתוך אומה מצורת פניהם". לעניות דעתי הדברים אינם מרווחים כלל, הן במה שהסביר בלשון הילקוט והן במה שהוכיח לכאורה מהמציאות.

17. אכן הדגיש זאת בספר "יוסף הלל" על רש"י (והרב מנחם מענדל בראכפעלד, הוצאת שאול הוטטערער מאנטווערפען ברוקלין ניו יורק תשמ"ז).

18. עיין רש"י במדבר כ, טז ויח מתנחומא בשלח ט ורש"י במדבר כב, ד וכג ושם לא, ת.

19. עיין בספר "שירת דוד" על התורה ולרב אהרן דוד גולדברג, ישיבת טלז - וויקליף אהיו, תשנ"א) כאן (כא, א-ב) בשם הזהר הקדוש בפרשת וישלח ובספר "טעמי המנהגים ומקורי הדינים" סעיף שנג בשם ספר "מעולפת ספירים" ובסידור "עולת ראי"ה" ח"א בהקדמה עמוד י. ועיין כעין זה גם לענין הקללה ברש"י במדבר כג, ז.

עוד שאל בספר "מעשי ד'":²⁰ "כיון שאין הדעת סובלת שיהיו ישראל מנוצחים, רק בעת קלקלתם, אם כן אפילו שפחה אחת שנשבת - ניצחון הוא!"
נראה ליישב לפי ההסבר שנאמר לעיל שהחטא היה חטא קל - שרק קנו מזון מהגוים שסביבותיהם - שלכן גם נענשו בעונש קל.

ה. מדוע לא כתוב "ויתן את הכנעני בידם"?

כתב בספר "מושב זקנים"²¹: "הקשה הרב רבי יהודה החסיד: למה לא פירש ביד מי? אלא שלח הקב"ה מריבה ביניהם, בין עמלקים ובין כנענים, וזה הרג את זה עד שהרגו כולם זה את זה, ובאו ישראל ופשטו את החללים"²². לפי זה העמלקים והכנענים הרגו זה את זה וישראל כלל לא הוצרכו להורגם!²³

יש להעיר על פירוש זה שהוא אינו כרש"י, שכן רש"י כתב שהעם הנזכר היה עמלקי ולא כנעני. אבל מעין זה כתב בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל בפרשת מסעי ולג, (מ): "ושמע עמלק חייבא ואתחבר בכנענאי ומלך בערד ומותביה בארע דרומא" ("ושמע עמלק הרשע והתחבר בכנענים ומלך בערד ומושבו בארץ הנגב").

אך הסבר זה קשה לכאורה: או שהעם היה עמלקי, כפי שדרשו חז"ל, או שהיה כנעני, כפשט הפסוק, אך היכן רמוז שהיו שם שני עמים? נראה שהתרגום וכן רבי יהודה החסיד הסבירו את הפסוק כמו שכתב החזקוני: "יש מפרשים שפסוק זה מן חסרי תיבה, וכן הפירוש: 'וישמע הכנעני מלך ערד ועמלק יושב (בארץ) הנגב וגו'". ומצינו במקום אחר ששניהם בשכונה אחת ובהסכמה אחת, כדכתיב: 'והעמלקי והכנעני יושב בעמק' (לעיל יד, כה), 'כי העמלקי והכנעני שם' (שם, מג), 'וירד העמלקי והכנעני' (שם, מה)".

מציאות דומה להסבר רבי יהודה החסיד, נאמרה בספר דברי הימים (ב פרק כ): "ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט למלחמה. ויבאו ויגידו ליהושפט לאמר בא עליך המון רב מעבר לים, מארס, והנם בחצצון תמר היא עין גדי" (א-ב).

20. לרב אליעזר אשכנזי, תלמיד מהר"י טאיטאצק ומהר"י קארו, מחבר הספר "יוסף לקח" על מגילת אסתר, נדפס בווארשא תרל"א.
21. קובץ פירושי רבותינו בעלי התוספות, הוצאת קרן ספרי רבני בבל ירושלים תשמ"ב.
22. כעין זה כתוב גם ב"פירושי התורה לרבי יהודה החסיד" וב"פענת רזא" וב"אמרי נועם" וב"פשטים ופירושים" לרבי יעקב מווינא.
23. הסברים נוספים על הקושי מדוע לא כתוב "בידם" כתבו הרמב"ן בפסוק א בד"ה "וישמע הכנעני" בסופו וועיין בביאורי הרב חד"ש שם בד"ה "עד ממחרת הפסח" ובספר "אזניים לתורה" (וה"שפתי כהן" על התורה (לרבי מרדכי הכהן, מתלמידי רבי ישראל די קוריאל שהיה מגורי האר"י זצ"ל) בפסוק ג.

יהושפט אסף את כל יהודה לבית המקדש להתפלל אל ד' וכשיצאו למלחמה נאמר שם: "ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ד' מארבים על בני עמון מואב והר שעיר הבאים ליהודה וינגפו. ויעמדו בני עמון ומואב על יושבי הר שעיר להחרים ולהשמיד, וככלותם ביושבי שעיר עזרו איש ברעהו למשחית. ויהודה בא על המצפה למדבר ויפנו אל ההמון והנם פגרים נופלים ארצה ואין פליטה. ויבא יהושפט ועמו לבז את שללם וימצאו בהם לרב ורכוש ופגרים וכלי חמדות וינצלו להם לאין משא, ויהיו ימים שלושה בזזים את השלל כי רב הוא. וביום הרביעי נקהלו לעמק ברכה כי שם ברכו את ד', על כן קראו את שם המקום ההוא עמק ברכה עד היום" (כב-ט).

הדמיון בין שתי הפרשיות גדול עוד יותר כאשר מתבוננים בפסוק הראשון: מה פירוש "ובני עמון ועמהם מהעמונים"? וכי העמונים אינם בני עמון?!

כתב המיוחס לרש"י²⁴ שם: "ועמהם מהעמונים - זה עמלק. ולמה נקראו עמונים? לפי ששינה כסותו ולשונו כעמונים, ונתערבו בהם ובא להילחם בישראל. וכן מוכח למטה בענין: 'ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ד' מארבים על בני עמון מואב והר שעיר'. נמצא שהעמונים שנאמר כאן הם עמלקים ששינו לשונם וכסותם, והוא שיסד הקליר ביוצר (לפרשת זכור: 'זכור עריץ בעמונים נחבא, פרץ כרמי עין גדי כהובא'. כלומר זכור מה שעשה עמלק העריץ, שנחבא בין העמונים ובא לפרוץ כרמי ישראל באותו זמן, כדכתיב 'והנם בחצרון תמר היא עין גדי, ועין גדי סמוך למחוז של עמלק, כמו שנאמר: 'ויכו את כל שדה העמלקי וגם את האמרי הישב בחצרון תמר' (בראשית יד, ז)". נמצאנו למדים שגם כעבור כחמש מאות וחמשים שנה²⁵ שוב ניסה עמלק להטעות את ישראל, וכאשר ישראל התפללו אל ד' גרם ד' לגויים לטעות ולהרוג אלו את אלו! עוד נראה להסביר שדווקא בגלל שהיו שם מספר קבוצות וחלק מהם היה מחופש גרם הדבר בלבול וחשד הדדי שבסופו של דבר הביא למלחמה בינם לבין עצמם! "רבות מחשבות בלב איש ועצת ד' היא תקום" (משלי יט, כא) - לא רק למרות ש"רבות מחשבות בלב איש" בכל אופן "ועצת ד' היא תקום", אלא יותר מכך: לפעמים מתוך אותן מחשבות עצמן "עצת ד' היא תקום"!

סיכום

מפרשה קטנה זו ניתן ללמוד מספר לימודים חשובים לדורות:

1. אין עם ישראל נענש אלא אם כן הוא חוטא, וכאשר הוא חוטא בחטא קל הוא נענש בעונש קל.

24. עיין "שם הגדולים" לחיד"א ערך "רש"י" ויעב"ץ בפירוש "לחם שמים" למשניות יומא פ"ה מ"א שכתבו שפירוש דברי הימים המיוחס לרש"י אינו מרש"י.

25. עיין מלכים א ו, א יא, מב יד, כא טו, א-ב ט-י טז, כט כב, מא ודבה"י ב פרקים יח-כ.

2. כחו של עם ישראל הוא בזכות התפילה.
3. התפילה צריכה להיות מדויקת ואם היא אינה מדויקת היא אינה מתקבלת.
4. כאשר עם ישראל חוזר בתשובה הקב"ה עוזר לו עוד יותר ממה שהוא מצפה.

סיום

בספר יואל (ד, ב) נאמר: "כי הנה בימים ההמה ובעת ההיא אשר אשוב (אשיב קרי) את שבות יהודה וירושלים. וקבצתי את כל הגוים והורדתי אל עמק יהושפט, ונשפטי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו". וכתב שם ראב"ע: "זאת היא המלחמה שהתחברו בני מואב ובני עמון ושעיר, חיל כבד מאד, ויהושפט היה לו מיהודה ומבנימין אלף אלפים ומאה וששים אלף גבורי חיל (ועיין דהי"ב יז, יב-יט), ועמק יהושפט הוא עמק ברכה²⁶, כי יהושפט קרא שמו כן". לפי זה רומז הנביא שבמלחמה העתידה על ירושלים יהרגו הגוים אלו את אלו כשם שנעשה בזמן יהושפט. כאמור, לפי רבי יהודה החסיד כבר היה כך במלחמת "הכנעני מלך ערד".

26. עיין גם ב"דעת מקרא" ביואל ד, ב בהערה 4 ובדברי הימים ב כ, כו.